

תהילים פ"ה: תשובת ישראל ותשובת ה' – "שנינו כאחד"

פרופ' מאיר וייס ז"ל פיתח את הדרך הפרשנית הקרויה "האינטרפרטציה הכולייתית". לפי הדרך הזאת יש לעמוד על פרטים לשוניים ותחביריים בפסוקים מחד, ועל הבנת רוח הפרק והספר כולו מאידך.¹ לפי הדרך הזאת פירש וייס בכמה מאמרים כמה מזמורים מתהילים, ובכך הציע דרך מיוחדת להבנת מזמורי תהילים.² במאמר זה ננסה לפרש על פי דרכו את מזמור פ"ה, ולעמוד על התרומה שיש בכך למחקר.³

מבוא

הפרק מורכב משלושה חלקים, המתארים מרכיבים שונים של תהליך השיבה ההדדית של ה' וישראל: סליחת עוונות ושיבת ה' מכעסו ומחרון אפו בעבר (פס' א-ד); בקשת ישראל לתיקון מערכת היחסים הנוכחית והציפייה לישועה (פס' ה-ח); ולבסוף תיאור המצב העתידי האידיאלי של ישיבת עם ישראל בארצו, על פי ערכי החסד והאמת, הצדק והשלום (פס' ט-יד). יש חוקרים,⁴ שראו בשלושת החלקים יחידות וסגנונות ממקורות שונים אשר חוברו יחד, בלי אחדות הרמונית של הפרק. כולו. אכן, קיימים הבדלים – ואף ניגודים – בין החלקים השונים של הפרק.

* ברצוננו להודות לד"ר גבריאל חיים כהן (אוניברסיטת בר אילן, רמת גן) ולרב ד"ר חנוך גמליאל (האוניברסיטה העברית, ירושלים) על הערותיהם והארותיהם החשובות.

1. מ' וייס, **המקרא כדמותו**, ירושלים תשמ"ז; הנ"ל, **מקראות ככוונתם**, ירושלים תשמ"ח.
2. מ' וייס, 'תהילים פח', **תרביץ** סב, תשנ"ג, עמ' 153-167; הנ"ל, 'תהילים כז', **תרביץ** סד, תשנ"ה, עמ' 323-330; הנ"ל, 'תהילים קלה', **תרביץ** סה, תשנ"ו, עמ' 203-208; הנ"ל, 'שָׁשׁוּם עָלוּ שְׁבָטִים: עניינו של תהילים קכב', **תרביץ** סז, תשנ"ח, עמ' 147-152; הנ"ל, **אמונות ודעות בפרקי תהילים**, ירושלים תשס"א, ובמיוחד בפרק המבוא לדרך חקירת האמונות והדעות במקרא ובמזמורי תהילים, עמ' 13-30.

3. H. Gunkel, *Die Psalmen*, Göttinger Handkommentar zum Alten Testament, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1926; S. Mowinckel, *Psalmenstudien*, P. Schippers, Amsterdam 1966; H.J. Kraus, *Psalmen*, Biblischer Kommentar Altes Testament, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1966; M.D. Goulder, 'Psalms of the Sons of Korah', *Journal for the Study of the Old Testament*, Supplement Series 20, 1982, pp. 98-120; M. Tate, *Psalms 51-100*, World Biblical Commentary, World Books Publisher, Texas 1990; K. Seybold, *Die Psalmen*, Handbuch zum Alten Testament, Mohr Verlag, Tübingen 1996.

4. ה' גונקל (לעיל, הערה 3) ואחרים.

בניתוחנו נעמוד על הפרטים הלשוניים בפסוקים, ונבדוק את המרכיבים ואת השלבים השונים של תהליך התשובה במזמור פ"ה, כדי לאפיין בעקבות כך את המבנה ההרמוני של הפרק כולו.⁵

שלושת החלקים של הפרק ופירושה

החלק הראשון (פס' א-ד)

לאחר פסוק הפתיחה (פס' א),⁶ מתואר השלב הראשון של התשובה: שיבת יעקב לארצו (פס' ב) היא ביטוי של נשיאת עוונות (פס' ג), שבעקבותיה באה שיבה מכעס וחרון אף ה' בעבר (פס' ד).⁷ השימוש בפעלים בלשון עבר "רָצִיתָ", "שָׁבָתָ", "נָשָׂאתָ", "כָּסִיתָ", "אָסַפְתָּ", "הִשִּׁיבוֹתָ" (פס' ב-ד), יכול להתפרש בשתי דרכים: תיאור של התגשמות תהליך הגאולה בפועל,⁸ או במובן של עבר נבואי.⁹ הפעלים המיוחסים לה' מופיעים בפתיחת כל צלע, כדי להמחיש את היחס ההדוק בין ה' לישראל – גורלם של ישראל נתון בידי ה', לשבט או לחסד,¹⁰ ובזכות פעולות ה' זכו ישראל לשוב לארץ.

(ב) רָצִיתָ ה' אֶרְצָךְ שָׁבָתָ שְׁבוֹת [שְׁבִית קרי] יַעֲקֹב.

הפסוק הראשון הוא מעין פתיח וכותרת לכל הפרק כולו, הכולל את עיקרי הדברים של המזמור:¹¹ בשוב ה' את שבות עמו, הוא יסלח לעוון העם, וייתן להם שלום

5. בעניין ההקשר ההיסטורי מצויות גישות שונות בדברי המפרשים: יש המייחסים את המזמור לתקופת גלות בבל: "זה המזמור על גלות בבל, גם על גלותינו, בדרך נבואה" (אבן עזרא), וכך ה"י קראוס (לעיל, הערה 3) ואחרים. השפע החקלאי (פס' יג) מוסבר על פי המסופר בנבואת חגי א', ו-י; ב', טו ואילך. רד"ק, המאירי ועוד, ראו במזמור תיאור הגלות הנוכחית, והניסוח "הלעולם תאנף בנו" (פס' ו) יכול לתמוך בדעה זאת. ס' מובינקל (לעיל, הערה 3) ואחרים הסבירו את המזמור כשיר הודיה חקלאי בזמן האסיף, אך הדברים רחוקים. נראה שלמרות שיש במזמור רמזים היסטוריים רבים (ראה גם להלן, הערות 7, 12, 18, 21, 23, 46), המשורר אינו מתייחס לתקופה היסטורית מסוימת, אלא לתהליך התשובה.
6. על הפתיחה "לבני קרח" בפרקנו ובפרקים אחרים, ראה: מ"ד גולדר (לעיל, הערה 3).
7. ראה תיאורים דומים, למשל בישיעהו מ', ב; איכה ד', כב, ועוד.
8. וכך בתהילים ע"ז, יב; פ', טו; קכ"ו, ד, ועוד.
9. על 'עבר נבואי' ראה: ישעיהו ה', יג; ט', א; דה"ב כ', לז ועוד (W. Gesenius, *Gesenius*).
(*Hebrew Grammar*, edited and enlarged by E. Kautzsch, Oxford 1910, §106n)
10. ריבוי פעלים ממחיש את האווירה של פעילות קדחתנית, ראה למשל: "אמר אויב ארדף אשיג אחק שלל תמלאמו נפשי אריק חרבי תורישמו ידי" (שמות ט"ו, ט); "בין רגליה כרע נפל שכב בין רגליה כרע נפל באשר כרע שם נפל שדוד" (שופטים ה', כז); "הגידו ביהודה ובירושלם השמיעו ואמרו ותקעו [תקעו קרי] שופר בארץ קראו מלאו ואמרו האספו ונבואה אל ערי המבצר" (ירמיהו ד', ה), ועוד.
11. בדומה, תהילים י"ד, ז (המקביל גם לתהילים נ"ג, ז): "מי יתן מציון ישועת ישראל בשוב ה'

ואמת, עם שפע חקלאי רב.¹²

(ג) נְשֵׂאתָ עֵון עַמְּךָ כְּסִיתָ כָּל חַטָּאתָם סֶלָה.

(ד) אֲסַפֶּתְךָ כָּל עֲבֹרֹתֶיךָ הַשִּׁיבוֹת מִחֶרֶן אַפְּךָ.

בשני פסוקים אלה מתוארים באופן הדרגתי ארבעה שלבים של כפרת ה' לחטאי עמו: 'נשיאת עון' פירושה לסבול את עוונות העם הידועים והקיימים (פס' ג, צלע ראשונה). אך בשלב שני 'מכסה' ה' את כל חטאתם מנגד עיניו, כאילו אינם קיימים יותר (פס' ג, צלע שנייה).¹³ בעקבות כך נאספת ונעלמת עברת ה' (פס' ד, צלע ראשונה), וה' שב מחרון אפו (פס' ד, צלע שנייה).

מעין סגירת מעגל של 'שיבת שבות יעקב' לארצו (פס' ב, צלע שנייה) – השיב גם ה' את חרון אפו (פס' ד, צלע שנייה). מבחינה דקדוקית לכאורה מוחלפות המילים "שִׁבְתָּ" עם "הַשִּׁיבוֹת", כי ה' "השיב" את שבות יעקב (פועל עם מושא דורש בניין הפעיל),¹⁴ אך ה' "שב" מחרון אפו (ה' הוא הנושא של הפעולה בלי מושא).¹⁵ חילוף זה רומז על פי רוח הפרק כולו (ראה בהמשך), ששיבת יעקב לארצו ושיבת ה' מחרון אפו "באים כאחד" (fusion): ה' "שב" כביכול יחד עם "שבות יעקב",¹⁶ וה' השיב מחרון אפו, דהיינו ה' השיב את עצמו מחרון אפו כדי שיוכל לשוב עם "שבות יעקב".¹⁷

החלק השני (פס' ה-ח)

לאחר כפרת החטאים של העבר (פס' א-ד), חסרה עדיין תחושת השמחה והחסד בתהליך התשובה. בחלק השני (פס' ה-ח) מתייחס המשורר לתיקון מערכת היחסים הנוכחית בין ה' וישראל, עם בקשה לחסדי ה' ולישועתו בעתיד. במסגרת התהליך של

שבות עמו יגל יעקב ישמח ישראל".

12. ראה תיאורים דומים בירמיהו ל"ג, ו-ט; תהילים קכ"ו, ועוד.

13. ראה: "ואל תכס על עונם" וחסאתם מלפניך אל תמחה כי הכעיסו לנגד הבונים" (נחמיה ג', לז).

14. "והשבתי את שבות יהודה ואת שבות ישראל ובנתים כבראשנה" (ירמיהו ל"ג, ז); אך בהקשר זה קיימת גם הצורה "ושב ה'... את שבותך..." (דברים ל', ג; ירמיהו ל"ג, ג, יח, יא; יואל ד', א; עמוס ט', יד, ועוד).

15. ראה: שמות ל"ב, יב; דברים ל"ג, יח; מל"ב כ"ג, כו; ירמיהו ד', ח; ל', כד; יונה ג', ט. בעזרא י', יד ("להשיב חרון אף אלהינו ממנו") בניין הפעיל מוצדק לפי הקשרו ועניינו שם.

16. ראה דרשת חז"ל במסכת מגילה כט ע"א: "תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר: בוא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקדוש ברוך הוא. שבכל מקום שגלו – שכינה עמהם... ואף כשהן עתידין ליגאל שכינה עמהן, שנאמר: 'ושב ה' אלהיך את שבותך' (דברים ל', ג) 'השיב' לא נאמר, אלא 'ושב', מלמד שהקדוש ברוך הוא שב עמהן מבין הגליות".

17. ולכן פסוקנו לא מנוסח "שבת מחרון אפך" (כמו בספר שמות ל"ב, יב: "שוב מחרון אפך"), אלא "השיבות מחרון אפך", כי כפועל יוצא המילה "הַשִּׁיבוֹת" דורשת אחריה מושא כמו בפסוק "השיבנו ה' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם" (איכה ה', כא), ועוד.

שיפור היחסים ההדדיים בין ה' לעמו, עם ישראל הוא היוזם את השינוי, ומבקש מה' לסיים לחלוטין את תקופת הכעס, ולשוב ולהחיות מחדש את הקשר עם עמו. הסימות "נ-ג" חוזרת ונשנית בחלק זה שבע פעמים, ללמדנו את תחושת הקרבה היתרה שמתפתחת בין עם ישראל לאלוהיו: "שׁוֹבְנוּ... יִשְׁעֲנוּ... עֲמָנוּ... בָּנוּ... תְּחִינּוּ... הִרְאָנוּ... לְנוּ". בחלק זה מתחולל מעבר מכפרה מוחלטת של כעס ה' בעבר (פס' א-ד) לבקשה שה' ישוב ויסלח לעם ישראל (פס' ה-ו), וישראל ישמח באלוהי ישעם הגומל עמם חסד (פס' ז-ח).

(ה) שׁוֹבְנוּ אֱלֹהֵי יִשְׁעֲנוּ וְהִפֵּר כַּעֲסְךָ עִמָּנוּ.

המילה הראשונה בפסוק זה ממשיכה את הרעיון האחרון של הקטע הקודם, אך יש בו שינוי משמעות עקרוני: "השיבות מחרון אפך" (פס' ד), מציין את הסרת חרון אף ה'. אך טרם נוצר יחס חדש של חסדי ה' ושל שמחת התשובה והישועה, מבחינת התחושה הסובייקטיבית של עם ישראל. המילה "שובנו" מציינת את בקשת ישראל מה' להתחבר אליו.¹⁸ לא נאמר פה "השיבונו", אלא דווקא "שובנו", כביטוי של תשובת ה' וישראל ביחד: "שוב אתה והשיבונו" (רש"י), כי התשובה היא תהליך הדדי.¹⁹ ייחודה של תשובה זו כתהליך הדדי מנוסחת במדרש, אשר מאפיין בצורה קולעת את רוח הפרק: "לא אתה תשוב לעצמך ולא אנו נשוב לעצמנו – אלא שנינו כאחד".²⁰

(ו) הִלְעוּלֶם תִּתְאַנֵּף בְּנוּ תִמְשֹׁךְ אֶפֶךָ לְדֹר וָדֹר.

(ז) הֲלֹא אַתָּה תִּשׁוּב תְּחִינּוּ וְעִמָּךְ יִשְׁמְחוּ בְּךָ.

למרות שה' מצדו אסף את כל עברתו והשיב את חרון אפו (פס' ד), המשורר עדיין חושש שה' "ימשוך" את חרון אפו גם לעתיד,²¹ ולכן הוא מבקש מה' "להחיות" את

18. בפסוקים שונים מצטייר מצב של הסרת חרון אף ה' בגלות, אך עדיין דרושים חסדי ה' בארץ ישראל: ישעיהו נ"ט, ט ואילך; חגי א', ה' ואילך; זכריה א', יב-יז; תהילים קכ"ו, ד, ועוד (ראה לעיל, הערה 5).

19. ולכן אין לתקן ולגרוס "השיבונו" כפועל יוצא (על פי תהילים פ', ד, ח, כ; איכה ה', כא), כפי שהציעו ה' גונקל (לעיל, הערה 3), ה"י קראוס (לעיל, הערה 3), ואחרים.

20. מדרש תהילים פה ג, מהד' בובר עמ' 372: "...אמרו בני קרח עד מתי אתם אומרים 'שובו בנים שובבים' (ירמיהו ג', יד), ישראל אומרים לך שוב אתה בתחלה, שנאמר 'שובה ה' עד מתי' (תהילים צ', יג), ואתה אומר לא כי אלא שובה ישראל בתחלה, לא אתה תשוב לעצמך, ולא אנו נשוב לעצמנו, אלא שנינו כאחד, שנאמר 'שובנו אלהי ישענו' (תהילים פ"ה, ה)..."

21. למרות כפרת ה' על העבר, חטאים חדשים עלולים לגרום לכעס ה' מחדש: "ואחרי כל הבא עלינו במעשינו הרעים ובאשמתנו הגדלה כי אתה אלהינו חשכת למטה מעוננו ונתתה לנו פליטה כזאת. הנשוב להפך מצותיך ולהתחתן בעמי התעבות האלה הלוא תאנף בנו עד כלה לאין שארית ופליטה" (עזרא ט', יג-יד). ניסוחים דומים ראה בישיעהו נ"ז, טז; תהילים ע"ז, ח-י.

תהילים פ"ה: תשובת ישראל ותשובת ה' – "שנינו כאחד"

עם ישראל לקראת שמחת הגאולה.²² השיבה מהגלות לארץ ישראל נמשלת לתחיית המתים.²³

(ח) הָרָאנו ה' חֲסִדָּךְ וַיִּשְׁעֶךָ תִּתֶּן לָנוּ.

בתחילת החלק השני פונה המשורר אל ה' בכינוי "אלהי ישענו" (פס' ה), כדי לבקש מה' עזרה בשבילנו. הבקשה "וישעך תתן לנו" (פס' ח), בסוף החלק השני, מייחסת את הישועה לה' בלבד, אשר מביא בחסדו את "ישועת ה'" לעם ישראל. המשורר מבקש ומקווה לראות את חסדי ה' ואת ישועתו, כפי שיפורט בחלק השלישי.

החלק השלישי (פס' ט-יד)

לאחר תיקון החטאים של העבר (פס' א-ד), ובניית קשר חדש וחיובי בין ה' לישראל (פס' ה-ח), מעמיק המשורר את תיאור השיבה ההדדית בין ה' לעם ישראל, באמצעות חזון נבואי המתאר את העתיד (פס' ט-יד). בשלב זה כבר לא מדובר על "שבית יעקב" (פס' ב) ועל "עמך" (פס' ג, ז), אלא דווקא על "חסידיו" (פס' ט) ועל "יראיו" (פס' י). כינויים אלה מורים על קשר עמוק וקרוב יותר של ה' עם עמו, כפי שמציין המשורר במפורש: "אך קרוב ליראיו ישעו" (פס' י). לאחר הבקשה "הראנו ה' חסדך" (פס' ח), בסוף החלק הקודם, פונה עתה המשורר אל ה' לדבר "שלום אל עמו ואל חסידיו", כי שמירת ה' את עמו ואת חסידיו – היא היא עשיית החסד והישועה.²⁴ מתקיים כאן מפגש בין ה' לישראל, ומתפתח ביניהם דרשיח: ה' מדבר שלום אל עמו ואל חסידיו, ועם ישראל שומע ומקשיב לדברי ה' (פס' ט). כאשר שורר יחס של קרבה בין ה' ועמו, נוצרת מערכת יחסים מיוחדת (פס' יא), אשר תבוא לידי ביטוי בארץ ישראל ובשפע החקלאי שלה (פס' יב-יג), ותמשיך להשפיע גם בעתיד (פס' יד). החלק השלישי הנו מעין חזון נבואי לעתיד: בניגוד לפנייה ישירה אל ה' בלשון נוכח בשני החלקים הראשונים עם הודאה על העבר ובקשה לעתיד, התיאור הנבואי בחלק השלישי הוא בלשון נסתר על ה' בגוף שלישי, כי מדובר בו על העתיד הרחוק.

(ט) אֲשַׁמְעָה מִה יְדַבֵּר הָאֵל ה' כִּי יְדַבֵּר שְׁלוֹם אֶל עַמּוֹ וְאֶל חֲסִידָיו וְאֵל יִשְׁוֹבוּ לְכַסְלָהּ.

הניסוח "אשמעה מה ידבר האל ה'" הוא מעין פתיח לחזון נבואי.²⁵ הפסוק חורג

22. בעניין שמחת עם ישראל על הגאולה בירושלים, ראה לעיל, הערה 11.

23. ראה חזון העצמות היבשות ביחזקאל ל"ז, א-ד. על חוויית התשובה בניסוח של תחייה, ראה גם: ישעיהו נ"ז, טו; הושע ו', א-ב; תהילים ע"א, כ; פ', יט-כ.

24. הקשר בין "חסד" ובין "חסיד" מנוסח בצורה קולעת בפסוק: "עם חסיד תתחסד עם גבור תמים תתמם" (שמ"ב כ"ב, כו; ובמקביל בתהילים י"ח, כו); ראה גם תהילים ל"א, כב-כד; ל"ב, ו, י; נ"ב, י-יא; פ"ו, ב-ה; פ"ט, טו-כ; קמ"ה, ח, י, יז, ועוד.

25. ראה: "ויאמר אלהם משה עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם" (במדבר ט', ח. וראה גם: דניאל ח', יג); "על משמרתי אעמדה ואתיצבה על מצור ואצפה לראות מה ידבר בי ומה אשיב על

באורכו משאר פסוקי המזמור שהם בני שתי צלעות מקבילות,²⁶ כי הוא מתאר תקופה חדשה של הקשבה והידברות בין ה' וישראל, אשר מתבטאת גם בצורה החיצונית של תוספת מילים בפסוק זה. המשורר מזמין את עצמו להקשיב לה', וליצור חיים מושלמים על פי דבר ה': "כי ידבר שלום..." (פס' ט).²⁷ הניסוח הכפול והייחודי "האל ה'" אף הוא מבטא את הקרבה היתרה בין ה' וישראל.²⁸ בתהליך התשובה תתגשם השגחת ה' על עמו ועל חסידיו, ותפקידו של עם ישראל בשלב זה של התשובה הנו להימנע מטעויות ומבערות: "ואל ישובו לכסלה".²⁹

(י) אַךְ קָרֹב לִירְאֵיו יִשְׁעוּ לְשִׁכֵּן כְּבוֹד בְּאַרְצָנוּ.

הביטוי "אך קרוב ליראיו ישעו" מופיע גם בתהילים קמ"ה, יח-יט: "קרוב ה' לכל קראיו לכל אשר יקראהו באמת. רצון יראיו יעשה ואת שועתם ישמע ויושיעם". פירוט הקשר, על שלביו השונים, בין ה' ליראיו בפרק קמ"ה, אינו מעניינו של פרק פ"ה, ולכן מופיעים בפרקנו שלושת המושגים ללא פירוט.³⁰ הביטוי "לְשִׁכֵּן כְּבוֹד" יכול להתפרש בשתי דרכים שונות: כמוסב אל ה', דהיינו: כבוד ה' ישכון בארץ, כשם שכבוד ה' שכן במשכן.³¹ או, כמוסב אל האדם, דהיינו:

תוכחתי" (חבקוק ב', א); ראה גם: תהילים ב', ז.

26. למעט כמובן את פסוק הפתיחה (א).

27. ראה למשל: "למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך" (תהילים קכ"ב, ח). ראה גם: זכריה ט', י; אסתר י', ג, ועוד.

28. ניסוח זה מופיע רק פעמיים במקרא, וגם בפעם השנייה בהקשר של השפעתו המחיייה של יושב שחקים על יושבי תבל: "כה אמר האל ה' בורא השמים ונוטיהם רקע הארץ וצאצאיה נתן נשמה לעם עליה ורוח להלכים בה" (ישעיהו מ"ב, ה). גם בתהילים פ' יש כינויים מיוחדים לה' המתגלה לעמו ישראל באופן הדרגתי בזמן הגאולה: "אלהים השיבנו והאר פניך ונושעה. אלהים צבאות השיבנו והאר פניך ונושעה. ה' אלהים צבאות השיבנו והאר פניך ונושעה" (תהילים פ', ד, ח, כ).

29. ראה: ירמיהו י', ח; תהילים צ"ב, ז; צ"ד, ח, ועוד.

30. כפירוש למילים "קרוב ליראיו ישעו": המפרשים (ה' גונקל [לעיל, הערה 3]; מ' טייט [לעיל, הערה 3]) הפנו לפסוקים הבאים: "קרבת צדקתי לא תרחק ותשועתי לא תאחר ונתתי בציון תשועה לישראל תפארת" (ישעיהו מ"ו, יג); "קרוב צדקי יצא ישעי וזרעי עמים ישפטו אלי איים יקו ואל זרעי ייחלון" (שם נ"א, ה); "כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא וצדקתי להגלות" (שם נ"ו, א); "קרוב איד מואב לבוא ורעתו מהרה מאד" (ירמיהו מ"ח, טז).

31. "וישכן כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן" (שמות כ"ד, טז); "ולא יכל משה לבוא אל אהל מועד כי שכן עליו הענן וכבוד ה' מלא את המשכן" (שם מ', לה); "ה' אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך" (תהילים כ"ו, ח). וכך פירש ה' גונקל [לעיל, הערה 3], ובעקבות כך הציע לגרוס "כבודך" במקום "כבוד". על "כבוד" בהקשר של גאולת ישראל, ראה: ישעיהו מ', ה; ס', ב; יחזקאל מ"ד, ד ואילך.

תהילים פ"ה: תשובת ישראל ותשובת ה' – "שנינו כאחד"

כבוד היראים את דבר ה' ישכון בארץ ישראל.³² מבחינה דקדוקית ותחבירית שני הפירושים אפשריים, ולפי רוח הפרק ייתכן שדווקא השילוב של שני הפירושים גם יחד הוא הנכון: בזכות שכירת כבוד ה' עלי אדמות, גם יראי ה' ישכנו בטח בארץ ישראל כמקום כבודם עלי אדמות. ולפי זה המילים "לשכן כבוד בארצנו" מאפיינות את הקרבה בין ה' וישראל בזמן הגאולה.³³

(יא) חֶסֶד וְאֱמֶת נִפְגְּשׁוּ צְדָק וְשְׁלוֹם נִשְׁקוּ.

ארבעת הערכים מתוארים על דרך האנשה כיצורים עצמאיים,³⁴ אשר נפגשים ומתנשקים כמו חברים או אחים.³⁵

ארבעת המושגים בפסוק זה משולבים גם בפסוקים אחרים של הפרק, ופסוק זה מתאר, אם כן, את השיא של המפגש בין ה' וישראל. ננתח את ארבעת המושגים בנפרד על פי משמעותם הייחודית, כדי לעמוד בהמשך על משמעות שילובם בפרק כולו.

ה'אמת' כוללת ערכים מוחלטים ונוקשים, אך מהותו של ה'חסד' היא דווקא חריגה מגבולות האמת הנוקשים, כי "חסד" היא תכונה הנובעת מרחשי הלב ולא מסתפקת בשורת הדין.³⁶ הצמד "חסד ואמת" מופיע במקומות רבים במקרא במשמעות של ברית ושבועה, והחיבור של שני המושגים מורה על נאמנות ומסירות. בדומה לכך מורה המילה "צדק" על יושר ודין³⁷ עם גבולות ברורים ונוקשים. ובניגוד לכך בא המושג "שלוש", כדי לחבר ניגודים אשר אינם קשורים בהכרח זה בזה לפי מידת הצדק המוחלט. מטרת הצדק היא לא עשיית דין בלבד, אלא דווקא הבאת

32. ראה: "ירדף אויב נפשי וישג וירמס לארץ חיי וכבודי לעפר ישכן סלה" (תהילים ז', ו), ופירוש אבן עזרא שם: "וכבודי – טעמו הנפש, כמו: בסודם אל תבא נפשי, וכנגדה: אל תחד כבודי, וככה שמח לבי ויגל כבודי ואחריו אף בשרי ישכון לבטח שהוא הגוף..."; מצודת דוד: "ואת כבודי ישפיל להיות שוכן לעולם עד העפר"; "לכן שמח לבי ויגל כבודי אף בשרי ישכן לבטח" (תהילים ט"ז, ט), ובמפרשים שם: "כבודי – הנשמה" (אבן עזרא); "ויגל כבודי – היא הנשמה שהיא כבוד הגוף" (מצודת דוד).

33. ראה: "וראו גוים צדקך וכל מלכים כבודך וקרא לך שם חדש אשר פי ה' יקבנו" (ישעיהו ס"ב, ב); "על אלהים ישעי וכבודי צור עזי מחסי באלהים" (תהילים ס"ב, ח).

34. ראה גם: ישעיהו נ"ח, ח; נ"ט, יד-טו; תהילים מ"ג, ג; פ"ט, יד-טו, ועוד.

35. שני הפעלים "פגש" ו"נשק" מופיעים במקרא רק פה ובשמות ד', כז: "ויאמר ה' אל אהרן לך לקראת משה המדברה, וילך ויפגשהו בהר האלהים וישק לו". המפגש של הערכים בתהילים הוא מעין מפגש של האחים משה ואהרן בהר האלוהים. וכך הסביר גם מלבי"ם (בלי להזכיר את המקבילה הנ"ל): "...בתשועה זו יפגשו חסד ואמת, שתהיה מורכבת מחסד ואמת גם יחד, עד ששניהם יפגשו יחדיו כשני רעים שפוגשים זה את זה באמצע הדרך... ושניהם נשקו והתחברו יחדיו".

36. ראה: בראשית ל"ט, כא; שמ"ב ט', ג; מל"א ג', ו; כ', לא; ירמיהו ל"א, ב; תהילים ק"ג, ב.

37. ראה: ישעיהו מ"ה, ט; משלי א', ג.

שלום, ושילוב המידות של הצדק ושל השלום מבטיח את הקיום לעתיד.³⁸ 'אמת' ו'צדק' הם מושגים מקבילים, המציינים את עשיית הדין.³⁹ 'חסד' ו'שלום' אף הם מושגים מקבילים, המבטאים את מתנת ה' על התנהגות נאותה של האדם.⁴⁰ ארבעת המושגים 'חסד ואמת, צדק ושלום' משתלבים היטב בשאר פסוקי הפרק: לפני הכניסה לארץ ישראל (פס' י) פונה המשורר אל חסדי ה' לקבץ את ישראל לארץ ישראל ולהתנהג איתם 'לפנים משורת הדין' (פס' ח-ט): "הראנו ה' חסדך וישעך תתן לנו" (פס' ח), ולדבר "שלום אל עמו ואל חסידיו" (פס' ט). בארץ ישראל ייפגשו וישתלבו הערכים של מידת הרחמים ('חסד', 'שלום') עם מידת הדין ('אמת', 'צדק') (פס' יא), ובתמונה ציורית יעידו בהמשך גם הארץ והשמים על כך: "אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף" (פס' יב), בתקווה שערכי האמת והצדק יתוו את הדרך העתידית לעם ישראל השוכן בארצו (פס' יב-יד).⁴¹ הפרק מסתיים עם החזון לעתיד הרחוק, על עם ישראל השוכן בארצו באור ה'.⁴²

(יב) אֱמֶת מְאָרֶץ תִּצְמַח וְצֶדֶק מִשָּׁמַיִם נִשְׁקָף.
(יג) גַּם ה' יִתֵּן הַטּוֹב וְאַרְצֵנוּ תִתֵּן יְבוּלָהּ.

מן הארץ ומן השמים גם יחד באות מידות האמת והצדק, אשר נפגשות ומתנשקות לפי הפסוק הקודם. יש צלילים דומים במילים "אמת מארץ תצמח", כדי לבטא את ההרמוניה של ההתפתחות הארצית. בעקבות התהליך של עשיית אמת עלי אדמות,⁴³

38. ראה: "והיה מעשה הצדקה שלום ועבדת הצדקה השקט ובטח עד עולם. וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים ובמנוחת שאננות" (ישעיהו ל"ב, יז-יח); "אלה הדברים אשר תעשו דברו אמת איש את רעהו אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם" (זכריה ח', טז).
39. ראה: "הולך תמים ופעל צדק ודבר אמת בלבבו" (תהילים ט"ו, ב); "והוכן בחסד כסא וישב עליו באמת באהל דוד שפט ודרש משפט ומהר צדק" (ישעיהו ט"ז, ה); "צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת" (תהילים ק"ט, קמב); "ויאמר שלמה אתה עשית עם עבדך דוד אבי חסד גדול כאשר הלך לפניך באמת ובצדקה ובישרת לבב עמך, ותשמר לו את החסד הגדול הזה ותתן לו בן ישב על כסאו כיום הזה" (מל"א ג', ו).
40. ראה: "כי ההרים ימושו והגבעות תמוטנה וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט אמר מרחמך ה'" (ישעיהו נ"ד, י); "...כי אספתי את שלומי מאת העם הזה נאם ה' את החסד ואת הרחמים" (ירמיהו ט"ז, ה).
41. ארבעת המושגים מופיעים רק בשני מקומות במקרא, ובשניהם באותו סדר: "ראה כי פקודיך אהבתי ה' כחסדך חניני. ראש דברך אמת ולעולם כל משפט צדקך... שלום רב לאהבי תורתך ואין למו מכשול" (תהילים ק"ט, קנט-קסה). בקשת החסד מאת ה' קודמת לאהבה ולעשייה של האמת והצדק, ובעקבות כך שורה בסופו של תהליך זה השלום אצל "אוהבי תורתך".
42. ראה גם: "כי ההרים ימושו והגבעות תמוטנה וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט אמר מרחמך ה'" (ישעיהו נ"ד, י).
43. השפלת האמת מנוסחת בלשון "ותשלך אמת ארצה" (דניאל ח', יב), ופסוקנו על דרך הניגוד מדגיש את ההפך, דהיינו צמיחת האמת דווקא מהארץ, כלשון המדרש (בראשית רבה פרשה ח ה, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 60): "אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: ...תעלה

תהילים פ"ה: תשובת ישראל ותשובת ה' – "שינוי כאחד"

נסקף ה' ממעון קודשו שבשמים על בראיו,⁴⁴ ונותן את ברכתו ממקום שבתו ליושבי תבל.⁴⁵ בפסוק יג יש שוב (כמו בפסוק יב) שילוב בין ברכת ה' וברכת הארץ, כביטוי לשלמות המתוארת בחלק השלישי, הן במישור החומרי והן במישור הרוחני. בד בבד עם ברכת ה' ("גם ה' יתן הטוב") יבוא גם שגשוג חומרי ("וארצנו תתן יבולה"). שני השלבים מתוארים באותו פסוק בעזרת אותו שורש, נת"ן, כי ברכת ה' משולבת עם ברכת הארץ, והשורש נת"ן ממחיש ומגשים כמילה מנחה את הבקשה של "וישעך תתן לנו" (פס' ח), שהרי השפע החקלאי בארץ ישראל ("וארצנו תתן יבולה")⁴⁶ הוא הביטוי המעשי של ברכת ה' ("גם ה' יתן הטוב").

בעקבות הידוק הקשר הרוחני בין ה' לעמו, משתנה גם הקשר לארץ ישראל לאורך פסוקים אלה: בתחילת המזמור ארץ ישראל נקראת "ארץ" (פס' ב), דהיינו ארצו של ה'. אך לאחר שיבת עם ישראל אל ארצו (פס' י) היא נקראת "ארצנו" (פס' י, יג). שינוי זה בולט בהשוואה עם מזמור ס"ז, המתאפיין בתיאורו האוניברסלי: "לדעת בארץ דרך בכל גוים ישועתך" (פס' ג), "ולאמים בארץ תנחם סלה" (פס' ה), "וייראו אתו כל אפסי ארץ" (פס' ח). בהקשר האוניברסלי מתאים הניסוח "ארץ נתנה יבולה" (פס' ז) כביטוי לברכת ה' ל"כל אפסי ארץ" (פס' ח). בניגוד לכך מזמור פ"ה פונה דווקא לעם ישראל ("ועמך" – פס' ג, ז; "עמו" – פס' ט), ולכן ברכת ה' לעם ישראל השב לארצו ("לשכן כבוד בארצנו") מנוסחת בשינוי קטן, אך משמעותי ביותר: "וארצנו תתן יבולה" (פס' יג).⁴⁷

(יד) צָדַק לְפָנָיו יְהוָה וְיֵשׁם לְדָרְךָ פְּעָמָיו.

המפרשים מציעים שני כיוונים שונים בהבנת הפסוק:⁴⁸ "וישם לדרך פעמיו – וישם

אמת מן הארץ, ה"ה: 'אמת מארץ תצמח' (תהילים פ"ה, יב). בישיעהו מ"ה, ח הנביא מתאר את ברכת השמים לפני ברכת הארץ, כי במסגרת הנבואה גאולת ה' היא שמובילה את התהליך: "הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק, תפתח ארץ ויפרו ישע וצדקה תצמיח יחד אני ה' בראתי".

44. ראה: דברים כ"ו, טו; תהילים י"ד, ב (= נ"ג, ג); ק"ב, כ; איכה ג', נ.
45. ראה: "ועשיתם את חקתי ואת משפטי תשמרו ועשיתם אתם וישבתם על הארץ לבטח. ונתנה הארץ פריה ואכלתם לשבע וישבתם לבטח עליה" (ויקרא כ"ה, יח-ט); ראה גם: תהילים ע"ב, ג, ועוד.
46. ראה: ישעיהו ד', ב-ג; ל', כג; מ"ה, ח; ירמיהו ל"א, יג; הושע ב', כג; עמוס ט', יג; זכריה ח', יא-ב; תהילים ס"ה, י-ד, ועוד.
47. ראה גם: "ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פרי" (ויקרא כ"ו, ד). פרופ' מאיר וייס לימדנו, שדווקא ההבדלים הדקים שבין פסוקים דומים, יכולים לתרום רבות להבנת הרוח והאופי של הפרק כולו. ראה למשל: מ' וייס, **מקראות ככוונתם** (לעיל, הערה 1), עמ' 119-118, 244-245, 278, 284, ועוד.
48. מ"ד גולדר (לעיל, הערה 3, עמ' 98-111) רוצה להבין את המושג הזה ומושגים אחרים במזמור פ"ה על פי שמות ל"ב-ל"ד: "למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם להרג אתם בהרים

הקב"ה את הצדק בדרכי פעמיו שיתנהג בהם עם בניו" (רש"י), דהיינו כל התיאור מוסב על ה'. לפי מפרשים אחרים מתייחס התיאור לבני אדם, אשר הולכים בדרכי הצדק של ה',⁴⁹ כמו שבספר ישעיהו המילים "צדק לפניו יהלך" נאמרו על עם ישראל בזמן הגאולה: "אז יבקע כשחר אורך וארכתך מהרה תצמח והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך" (ישעיהו נ"ח, ח). גם הניסוח "פעמיו" נאמר במקרא על האדם, ולא על ה'.⁵⁰ לפי רוח הפרק, מתקבל השילוב של שני הפירושים גם יחד: ה' ינהיג את בניו בדרכי הצדק שלו (רש"י), ובמקביל בני אדם ההולכים בדרכי ה'⁵¹ מייצגים למעשה את מידת הצדק של ה', על פי הנאמר בפסוק הקודם – "וצדק משמים נשקף" (פס' יב). בתיאור הרמוני זה בין ה' ובין ההולכים בדרכו, מסתיים חזון העתיד של כל הפרק בעיקרון של "שנינו כאחד".⁵²

סוף דבר

לפי ניתוחנו, שלושת חלקי המזמור קשורים זה בזה ויוצרים יחידה הרמונית.⁵³ הנושא המרכזי של מזמור פ"ה הוא השיבה ההדדית בין ה' לעמו ישראל, והמזמור מתאר את תהליכי השיבה ההדרגתית לשלביה השונים. על פי פירוש הפסוקים לפרטיהם והרצף של החלקים השונים, מתברר לפי "האינטרפרטציה הכוללית" של פרופ' מאיר וייס ז"ל, שהפרק מתאר באופן הגיוני את ההתפתחות ההדרגתית של תהליכי התשובה, שיוצרים יחידה הרמונית של המזמור כולו.

ולכלתם מעל פני האדמה **שוב מחרון אפך** והנחם על הרעה לעמך" (שמות ל"ב, יב); "ועתה אם **תשא חטאתם**, ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת" (שם, לב); "ועתה לך נחה את העם אל אשר דברתי לך הנה מלאכי ילך לפניך וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם" (שם, לד); "ויעבר ה' על פניו ויקרא ה' ה' אל רחום וחנון ארך **אפים** ורב **חסד ואמת**. נצר חסד לאלפים **נשא עון** ופשע ו**חטאה** ונקה לא ינקה פקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים" (שמות ל"ד, ו-ז).

49. כך פירש אבן עזרא: "צדק – השם, יהלך הצדק לפניו, דרך משל. והנכון כי צדק שם דבר, ותחסר מלת איש, כאילו כתוב איש צדק לפניו. יהלך – השם, כדרך התהלכו אבותי לפניו אברהם ויצחק, והטעם שיעזור איש צדק להתהלך לפניו, ובא חסר 'איש' כמו 'אל תהי מרי' (יחזקאל ב', ח), 'ואני תפלה' (תהילים ק"ט, ד). צדק – ישרת אחר, וכן הוא וישם לדרך צדק פעמיו, והנה הטעם כפול; ובדומה פירש בעל "מצודת דוד": "צדק – כל איש יהלך לפניו הצדק, ר"ל שיהיה הצדק תמיד נוכח עיניו וישים פעמיו לדרך הצדק ללכת אחריה, וכפל הדבר לחוזק".

50. ראה: מל"ב י"ט, כד (≈ ישעיהו ל"ז, כה); ישעיהו כ"ו, ו; תהילים י"ז, ה; נ"ז, ז; נ"ח, יא; ע"ד, ג; קי"ט, קלג; ק"מ, ה; משלי כ"ט, ה, ועוד.

51. וכך מפרש אבן עזרא מבחינה תחבירית: "תחסר מלת איש כאילו כתוב איש צדק לפניו".

52. ראה לעיל, הערה 20.

53. גם מבחינת המשקל, הפרק אחיד לאורך כל הפסוקים, חוץ מהחריגה המכוונת של פסוק ט (כמו שהוסבר לעיל).

תהילים פ"ה: תשובת ישראל ותשובת ה' – "שנינו כאחד"

טבלה מסכמת של פרק פ"ה (ניתן להוריד גרסה צבעונית של טבלה זו באתר www.tefilah.org)